

ПРОБОЕМ

МІСЯЧНИК ІСУЛЬГУРИ

LGR

B M I C T :

Ярослава Г.: В-ва брат	1
Михайло Проценко: *	1
Анатоль Вільхівець: Все не мое	2
Михайло Ситник: *	2
В минулого	
Микола Ієрвач: *	3
Степан Женецький: Лірик	3
А. Д.: В Андріїв вечір	6
Юрій Грім: В Україні слів не стало	9
Д-р Остап Грицай: На віттарі все жерти	15
С. Николишин: Наше літературне життя за революції 1917—1921	23
Ю. К.: Західні великороджави і проблема сходу Європи	41
В. Міяковський: Творчий шлях поета Євгенія Плужника	44
Олесь Горовий: Іван Богун	48
Проф. Б. Якубський: Леся Українка (1871—1913)	53
Літературні українські матеріали в щоденних часописах	59
Рецензії	61
Хроніка	63

СЧЕРНІ

ЧИСЛО 1 (102)

CHUNK 11

ПРАГА-1942

UHUA 1--RM

„ПРОБОЕМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЕМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакцію Колегія під проводом Д-ра Степана Росохи. — Число телефону: 545-54. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція повертає тільки по надісланні марок на поворот. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100— К на рік, на чверть року 25— К. — В Німеччині річно 12— RM, четвертьрічно 3— RM, за границею 150— K, або їхня рівновартість. — Число конту Поштової Шадниці в Празі 201.699., в Німеччині Postscheckkonto Nr. 122.124 Berlin, Zeitschrift »NASTUP« in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 «Nastup» Zeitschrift in Prag.

„ПРОВОЈЕМ“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života,
umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce. —
Vydavatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XIII, Hávličkova 8. — Novinová sázba povolená ředitelstvím pošt v Praze, číslo 162.545-III a 1939. — Dohledací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Praha XII, Hávličkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana Andreesky vd., Praha XII, Bělehradská č. 10.

Всією листування й матеріали просимо слати на адресу:
„ПРОВОЈЕМ“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

ЯРОСЛАВА Г.

З-за ірат

Ростуть вадихано і вперто
Дерева юні у садку.
І сонце не боїться смерті —
І силу роздає палку.

І серце не боїться рани,
Байдуже до внушань катів.
А може день цей, день останній
Днем першим стане у житті...

Хай навіть куля! Навіть смертка!
Але зросте в височині,
Немов симфонія бессмертна,
Вона — омріяна у сні.

О Боже, Боже, дай почуття
Хоч в півпритомнім, смертним сні
Крізь ці московські бурі люті
Грім Запорозької Весни!

МИХАЙЛО ПРОНЧЕНКО

* * *

Я пів землі пройшов від Заходу до Сходу,
І бачив я і трави і ліси.
Та тільки в сонці, як і в тьмі негоді,
Я кращої над нашу не стрічав краси.

Багато знати від я в пушах усурійських,
Цейтіння IX — барвисте, золоте;
Але волошок наших українських
Таких пахучих не стрічав ніде.

Я бачив синь далекої країни,
Та кращого нема, я присягаюсь в тім,
Як наше небо — небо України
У ворях, наче дівчина в намисті дорогім!

Я чув морів і рік чудесно-ніжні співи,
Та кращого нема — такі мої слова,
Як наше Дніпро — кобзар Вкраїни сивий
У кручах, наче кобза, співано виграва.

І води пив я Буреї і Зеї,
Амур я пив, коли від спеки прів,
Не стрів же й раз, не куштував ніде я.
Води солодощі, як в нашому Дніпрі.

Не чув я пісні, де б журба горіла
Пекуцішим жалем, як в співах і словах,
Де наш народ складав душу й тіло,
Де наш народ кона і анову охива!

І більшої любови не збагнув николе,
І поцілунка кращого віднайти вік не вдалось,
Як в уст дівочих, де пахуче поле
З Дніпром-Слов'ятою в задумі обнялось.

Знесилений наругою, розшукою і горем
Я пів землі пройшов крізь марено густе,
Краю ж багатшого не стрів я і за морем,
Але й біднішого не бачив я ніде.

ЛІТОГРАФІЯ
АН УСРР

Ж. ИІІ

ЛІ. АН УСРР

І душу амучену не тамував, не гой,
А їхов у бурі я в одчаем у очах,
Ніде я більше не стрічав героя,
Але я рабів я більше не стрічав.

І де шаліла звірем завірюха,
Покій мерали, я ж дивився і знав:
Ніхто не мав такої волі духа,
Ta і оков таких ніхто не мав.

І хоч у сердце гніт жиляв змію
Не скарживсь, ні, що важко так іти —
Пів світа я пройшов, а тugoю своюю,
Журбою нашою залив би два світи.

1940. На вигнанні.

МИКОЛА ПЕРВАЧ

Ти, лята непавість, володарка моя.
Я тут — чужий, тут ворог — може стрічний.
Лиш назову свою імя
І буду проклятий аж тричі.
Але амовчу, кривавляча уста,
І зуби віцлю — хай конав слово.
Богнем дихнула б річ —
І не минула б злого,
та — знаю — час ректя бо не настас.
Він прийде ще на кістрих злых нечів,
і ви почуєте ще знов і знову
постову пророчу мову.
де слово кожне корчить біль і гнів.

1940.

АНАТОЛЬ ВІЛЬХІВЕЦЬ

Все не мог

Йду лісами — не мої ліси,
Йду гаями — не мої гаї,
Чую мову — знову не мої,
Не моє народу голоси...
Йду полями — не мої поля...
Не мої край лугу журавлі...

Що за знак? Я звіс на цій землі,
А, виходить, не моя земля!
Я вітаюсь — знов не мій укіл...
Я працюю — й праця не мої!
Що за знак? I вільний наче я,
A чиась правує мною тінь!

1938.

МИХАЙЛО СИТНИК

Як сумно в нашему селі...
Хати, веначе халабуди,
І люди, мов собаки, злі
Один на одного усюди.
Ідуть похилені, сумні
У колективи на роботу.
Ідуть заробляти трудодні,
Колосні буряки полоти.
На полі пахощі, жара...
Ніхто ж ні слова не промовить,
І навіть жива дітвора
Не бавиться, не галасловить.

Лише часом порушить сум
Де соловіха-шебетуха
І заведе на всю красу...
Але ніхто Й не слуха.
Та що там! Навіть серед ночі
У літній чарівній красі
Ніде не чутъ пісень дівочих,
Ні парубочих голосів.
Усе завмерло на землі.
То доля наша тихо спить
Й нема нікому розбудити...
Як сумно в нашему селі.

1936.

МИХАЙЛО СИТНИК

З минулого]

В побиті шибки вітер сипле сніг,
Вже п'ятий день не топлено в печі,
Наш батько на полу в кутку залиг,
І тужно кашляє ніочі
Давно уже не бачили ми хліб,
Імо лише лушпиння й воду пек,
Усі хати обходжені в селі,
Але нікого нічого не діє.
Бо в кожного недоля міа така,
Нежа, тільки, наскільку сухарі,

Маленькі діти й ті без молока
Вмирають на руках у матерів.
Ще вчора батько попередив нас,
Щоб тесло ми поспікли скоріш,
Чотири дошки в, то й вистачить ікраз,
Для домовини і ве треба більш.
... Стругає дошку на току тесляр,
І стукт той сумнів, печальний, строгий,
В моєму серці, як камій удар,
Як предчувствія протесту і тривога.

1937.

СТЕПАН ЖЕНЕЦЬКИЙ

(Берлін)

Лірник

Вже від самого ранку давонять усі давони в Терпилівях,
екликають людей на Празник. Голосно гуде найбільший і найстар-
ший давній «Іосиф», що його ще за імара купили і кличе своїм
повільним і статочним, мов газдівським голосом: при-ходь-те-при-
ходь-те...

Середній жеж, «Василь» і собі, мов добрий син батькові, по-
магає припрошувати: до-нас-до-нас...

А пайменіший, «Василько», той щебече своїм тоненьким голо-
сошком, гей дитина: в-го-с-ті-в-го-с-ті...

І йдуть люди, пливуть, напливають. Ідуть з близьких, сусід-
ських сіл; ідуть з далеких, ідуть з горів і з долів; ідуть стежка-
ми, дорогами; ідуть полями, межами, позагуменню... Ідуть старі,
молоді, хлопці і дівчата, діти і старці...

А всі йдуть до Терпилівки, всі спішать на празник.

Гей, бо й славні ж празники у Терпилівці! Ніде на празнику
нема тілько священиків, що у Терпилівці, ніхто такої красної про-
повіди не скаже, як терпилівський декан і нічий так красно хор
не заспіває, як терпилівський...

А й люди терпилівські які добрі: і до хати попросять і пого-
стить і добрим словом потішать. Далеко й широко пішла слава
терпилівців і терпилівських празників і як тілько прийде свято
другої Пречистої, то всі, спішать на терпилівський празник.

Тай день жеж який удався сьогодні, як Великден: на небі
алі хмаринки, сонце зійшло з поза боянецького ліса, скоренько
шіднеслося над Терпилівці і спінуло промінням на золотий хрест
на церкві, немов блеском показує людям дорогу: сюди, сюди, тут і
церква...

А коло церкви людей уже подий назбиралося, як муравілі:
багато ще вчера поприходило, багато вночі, багато вже сьогодні.

я в вас і такі, що ще в неділю приходили. Ті, що найперше на приходили, пішли до церкви, у якій Служба за Службою правиться, інші, яким не стало місця у церкві, поприкалали і моляться під церквою, а ще інші мусить на майдані приміститися, на облоні, під річкою...

А на майдані, то прости Господи, правдивий ірмарок. Тут такої всякої всячини понавозили, що і в місті такого не купити і книжок і образів і ланцюжків і сопілок і забавок і чого-чого там тільки не має...

Коло сопілок, та спіслюк попазиралися самі хлонці-підростки, такі, що товар пасуть: кожен хоче собі купити сопілку на празник, щоби було чим за товаром душу розвеселити, кожен аж вуха затикають і чимборий тікають геть з того місця.

Там знова всі дівчата тиснуться: там хрестики продають, на дівочки, стяжки, бинди... Купують, примірюють, тішаться, веселяться...

А там, де книжки, календарі подають, там вже парічки вибирають, купують і задоволено відходять.

Тай дідів понасходилося багато на празник. На кожному роздоріжжі, під пілотами, під церквою, на цвінтари, сидять по одному, по двох, моляться голосно, б'ються в груди, аж відgłosки йдуть і просять:

— Не мінайте бідного, лірику немічного...

— Дайте, що ваша ласка...

— За душеньки ваші помолимся...

При самій цвінтарній брамі, сидить на вязці розстеленої скам'янілій дід з лірою. Він не просить у людей милостині, і руки не простигає. Він тисне до грудей свій нерозлучний інструмент-ліру, дивиться в ньї невидючими очима, грає і співає плакучим голосом:

Ой жила, жила, сиротина в світі.

Ой тай дуже нещаслива...

До него підійшло кілька парібків і оден співати:

— А за Україну, вміете діду співати?

Дід перестав грати, підвів голову і відповів:

— А чомже ж не вмію сину... Вмію...

Хлонці вложилися і оден всипав гропі у ділову шапку:

— Заспівайте діду.

Дід настроєв кралє ліру, і почав грати. Поволі перебрав пальцями і після дихання до мелодії, а потім під звуки сумного віночка, почат тихо насіпувати:

Чи на чуди, українці

Тику ногами...

Так жа Левон, котуєши

Синки від Вінниці...

Тако, не голоно співана зі східної горки біль за жалюдим вільним тих, про яких співали у пісні не диво, що міті голосні соловати: діді горки біль давав яому груди, душив у горі і вістрівав слізми з червоних, висипаних очей. А співачі та рокіти співали пісніса на діру і що більше сумного тону її додавали...

А як скінчда пісню, східні голоси і моктав туби. Тоді підійшов пересіраль по плакучих струнах.

Хленці знова кинули гропі у ділову шапку.

— Співайте ще раз діду...

І дід співали ще раз. Та тепер вже голосніша біль і горе, яке давило його груди, висипав за першою піснею і тепер юно але не так його ддавало і пісня виншла виразнішо.

Усі люди і ті, що з церкви само пониходили і ті, що були коло церкви, на майдані, почували пісню, стягнули суди, де співали невидючий піранек. Всі співниди, стягнули до величного руку, що вже зібралася кругом лірика і слухали пісню про герой, яких замучили катоги за те тільки, що вони любили Україну. Героївщину нашу напислив. Лірик співав, а люди слухали і нороживали ще раз горю молодих героеів. Їх муки і геройську смerte. Ше на пісня, а люди слухали, затискали лястуки, затискали мідно усти, а серця вакинали страшною піметовою!!!

А коли лірик переставав грати, люди співали гропі і просили:

— Співайте ще раз діду...

І дід співали ще раз і ще раз...

Вже пісня іншака гропій, вже захрани дід і зірі такі розстроїлася, а люди все співали гропі і все просять:

— Ще співайте діду...

І дід збирал останні сили і співали ще раз і ще раз...

Аж нараз заметушилися люди що прохалеп до діда жандарми, копнув чоботом іншаку діру, аж вони розсипалися із жалюдим бреньком, хонід діда що подергні лахман, замінив ним аж дійкун і заіренаці.

— Пішестань, мордо сіна, бунтовати!!!

Люди заіренаці. Усім заверло дух і ніхто їх спечечком не відозавися і обороні виснаженого діда. А жандарми підійшли діда, вхопив його за груди і провадити.

— Ходи, мордо, на посторунек!

Аж тепер люди опаміталися. До жандарма підійшов юнак і став поміж ним а діdom:

— Не руш діда, гаде! Ви срітні.

— Но, буйт — і жандарм винунец до юнака. Дід відійшов від свою оборону.

Жандарм побачивши, що діда вже помія, піним спіслюк і фю-ю-р-р-

За хвильну припадлося їх по кількох, між спущених інер він з карабінами, всі з барабанами, на острі.

Розбієцься! Розбієцься!!!

І всі кинулися шукати лірника. Найшли його між людьми, двох узяло під руки, а третій кольбою підганяв.

— Люди!!! — пронісся голос — не дамо діда на наругу!!!

— Не дамо!!!

І люди кинулися на жандармів.

Почулися крики, вистріли, удари кольбою, і харчіння. А потім все затихло.

Червоне, мов заплакане осіннє сонце ховалося за тернистий ліс і останніми своїми проміннями кинуло ще на дорогу, якою ішов невидіючий лірник.

Він ішов далі у світ співати пісню про героїв.

А. Д.

В Андріїв вечір

І от одного темного грудневого вечора — прийшов Андрій. Шумний і радісний. Він пlesнув у долоні і позбігалися, зі всіх кінців, дівчата. Окружили його, вигойдують і сміючись наставляють до його руки: «погадай і погадай про заміж». А він вредливий виговорює: «Йдіть дрова набирайте на оберемки, рахуйте кільки по плотах, слухайте де собаки гавкають, печіть пампушки і т. д. — а хлощі не будуть без вас женитися. На кожному весіллю буде молода...»

Затріщали плоти, загавкали собаки, запалало полум'я і печах... «Молодець-удовець»... вгадували дівчата і кожній виходив «молодець». Домка вибігла майже остання і давай собі. Над пропаллим пліт, коло його стежка, Слизько й мокро під ногами. Поячала: «молодець-удовець, молодець-удовець, моло... — ай!..»

Було темно й вона думала, що там ще один буде кілок, але ж замахнувшись рукою, пічого не зловила — ноги послизнулися і Домка полетіла в провалля. — Ой...

Дівчата покотилися зі сміху. — Що, молодець чи вдовець? — питали. — Ай, вигоріли б, — вигукнула Домка, — все через вас!

— Йди ще раз, можна до трьох разів — казали йй.

Але Домка, здається, ліктя обвіла на прашні руці, встала і пішла до хати. За нею дівчата. Всі вже погадали собі.

В хаті ясно. В печі напалено. Печуться пампушки. Кожна дівчина знає свою.

— Ще не готові? — питают дівчата, заграваючи в піч.

— Зараї будуть — відказує мати Домки.

Мати метнулася сюди-туди і почала винимати з печі пампушки. — Це моя, це моя — показують дівчата і кожна, хукаючи, хватала свою в руки.

Важко. Кличте ж собаку.

Дівчата поклали на стіл свої пампушки і покидали ла двері

— На-ту-ту-на, Розбой, на! — гукали в темний вечір, але Розбой не звілявся. — Іде він подівся в чорта?

Розбой — це потицюон. А надто в Андріївський вечір. Досі десь на третьій вулиці оширає.

— Мабуть ті зарази, а торіз заброли для себе, — сказала Текля.

— Ходім, покличемо нашого Лиска, — запропонувала Соњка.

Пішли. Лиска був дома. Він повільно вийшов з буди, подивився підозріло на дівчат і закивав головою. — «Ні, — сказав — не піду». І самопевно, помахуючи хвостом, пішов у буду.

— Лиска, Лиска — гукали дівчата, — на! ходи.

Та Лиска вже за поважний на таке. Він не те, що Розбой, тільки шукає якихсь пригод та дурниць. Він знає своє. Взагалі в дівчатах не хоче мати діла.

— А здох би ти! — гукула Текля. — То ти не підеш? А пішов з буди! — і вона стукнула в стіну буди. Лиска загарчав.

— Ні, ні, дівчата, йдіть, — промовила Соњка. — я його раз сама приведу.

Дівчата пішли. Соњка виморочила Лиску на двері і, як розгніваного хресного батька на могоріч, повела його до хати Домки. Там вже дівчата порозкладали на пізыному стільчику пампушки, кожна свою запамятала і... чекали Лиску.

Лиска вийшов. Він дуже обережний. Недовірчivo глянув по всій хаті. Дівчата запросили його до пампушок. Запах съжо-спеченого тіста вдарив у піс собаки. Лиска кипувся, але відразу їх охолов — пампушок було досить багато й він почав їх обнюхувати. До кожної притуляв пісок. Потім раптом Домчину схопив їх рот, але мов щось думав — відкинув набік, а вхопив в середині Дупельчину і скоро зів. Дівчата здрігнулись — Дуплька наймолодша між ними — і невже?

Та — нічого. Ось Лиска хватав вже її інші: Теклю, Вірчину, Тетянину, Соњчину і т. д. Дівчата пильно стежать за собаю, вигукують «мою, мою» і сміються.

Але що це?.. Осталась тільки одна Домчина пампушка і Лиско відішов набік.

— Лиска, Лиска, оце — па, — запрохували дівчата. Лиска підійшов, поіхав і відвернувся.

— Ні, — сказав, пустіть мене на двері.

— Ой, Боже! а це вже що. — гукула Домка — мамо, дайте но сала, я йому помажу й.

І не ждущи на матір. Домка кинулась до судника, взяла ківалок сала, взяла свою пампушку і почала її намазувати. Пампушка забігнала в її руках. Домка поміхала її чи добре нахіні і знов подожила на стілець.

— Но, йди, — сказала ображено і розгнівано до Лиски.

— Дуриня, — відказав Лиска — на таке мене не зловини.

— Шо він здурув! — гукула Текля і щідрила до чистого. Відійшла за підлітка на шин і стала тягнути до пампушки. Лиска обурився. Він напружив усі свої ноги і твердо стояв на землі. Потім за-

пара. Потім відповіла. Всі здрігнулися. — (Дівчата від сміху, Домка і мати вправо). Мати не знала що робити. Де ж це ви-
різдатися таке по селі?

— Вийдіть від цього, — сказала вона до дівчат — післяко-

те, не можна бути їх сердиті.

Дівчата відступили від Лиски. Він був похмурий, насупи-
ний. Вигляд його говорив: «не підходи відтого».

— На, Лиска, на, казала підлесливо мати і показувала рукю

їх пампушку.

Лиска далі стояв насуплений.

— А чи це пампушка? — запитала Сонька, мовби не зна-
ла, що вона Домчива.

Це склошо Домку, а ще більше матір Й.

— На чорт ти його привела сюди! — сердито звернулася ма-
ти до Соньки, розуміючи від «їого» Лиску. — Забирай, щоб в во-
го тут зараз не бачила!

— А Боже, дядинко, хіба ж я винна, що він не захотів Дом-
чині пампушки? — сказала Сонька.

— Ти еже знаєш, ти це пампушка? Вже не питаєш? В Дом-
чи є свій собака. Шішов, а здох би ти! — гукнула мати і прохромом
відчавши двері та вхопила одягута. Лиска не чинав. Відразу ви-
скочив у сінн, але бідолаха, дістав раз по спині. Він дернув у
темний ветер своїм обуреним голосом і побіг додому.

Всі застинли. Дівчата, переглядаючись, всміхалися одна до од-
ної, але жодна не знаходила слова, щоб сказати. Серед хати сто-
яв стелець, на ньому лежала помашена садом пампушка і всі му-
сли її бачити. Вона була центром думок та очей для всіх. Потім
Текля обізвалася: — То якісь дурний собака.

— «Невно, що дурний» — згодилися всі.

Після цього «ствердження» дівчата розійшлися по хатах.
Осталися самі мати й донка. Пампушка тає і лежала на стільни-
ці. Потім мати сказала до Домки: «вийди, заклич Розбою — хай
з'єсть». Домка вийшла, але Розбою як «на-то-то» ішо не було. Тоді
мати взяла пампушку і кинула й в пібер.

Полягали спати. Домка вкрилася з головою, але нездіжена
пампушка не вилазить з її думок. Пампушка й пампушка стоять
Домі перед очима, а чортівський Лиска не хоче Й. З такими му-
жками й заснула. Господиня синіє що та пампушка сама вилі-
за з пібрака і іде до ліжка. Домка придивилася, а пампушка
сміється до поту. — Ой Боже! Пампушка має очі та рота, дивиться
на Домку й хохле. Ти можа! Домка хохле втекти й не може. Нам-
пушка хохле і за руку й цітає. «Де той собака, що не хотів мене
з'єсти? — давай я його зім». І показали свої велики та гострі зуби

Донка в пічу — «не іх хото, — просить — вого не можна

їти...»

— Ях, не можна? — Образилися пампушки. — то стой, я ще

їх... І без передмінію хотіть відняти. Лиска прокинувся і прохви-
нув. Того жече... Ах, відчай спітися... — там є злоні. Десь

2

гвізда собака І — андти треба сподіватися смерті. Десь хуана
найпізько та жиночі голоси... то вірталася в «Анчя».

Було піно. Андрій відходив. Він застремлено на пій
бріль розібрудивших прінців і набрякши в усіх носово дотики та си-
ків... вишов, сміячись, даю, і свою подорожну мандрівку.

ЮРІЙ ГРІМ
(Прата)

В Україні сліз не стало

(Драматичні образи).

5. образ: «На передодні...»

... Якщо б діти відгадали
чи буде на землі —
принде! — ранок колись...

(Франко)

Што 1941. р. Вінниця. — На передоднії заходу — в перені-
тив видніють поважні будови, башти первісн. Тут-там ще курать-
ся, густий дим піднимается з поміж будор, — не пожежі, спри-
чинені відступаючими большевиками. В ліво — за сцену — в зад-
нім куті, десь недалеко, що горить палає будова, поточні гарнір
освітлює майже всю сцену, кизачки фантастичні фігури-тіні на
все довкруги. Сцена — край дороги, яка тягнеться в місто пра-
вим боюком — за сцену — а правий край сцена, не ряд дерев край
дороги. На ліво розбитий підлога, там видно піанінтар, одна-ди моги-
ли на граю, одна — бетонова. Сцена — це властиво край дороги
малосенська позаявка, по середині старе широковите дерево, під
ним довша колода, дали кілька кущів. Літній вечір не досить-
ясно. — Перед піднесеним панісін чуті з недалека кілька тибу-
зік, торхкотять, кулечет, все рідше, по ходу все стихає. Де-де-
ші — далеко — один-два кистрілі. Вінницю звільщено, большеви-
ків пересідуть поза містом).

1. яза.

Дмитро і Міліціонер.

(Оба з крисами вихоріть з шинів, вони змуочуть, підходить
до колоди).

Дмитро (розглянувся). Ну, піанінтар чистий, можемо поділля-
ти на хлонів. (Сів).

Міліціонер (від рапсодії жовтоблакитна стиска, р. 24). Оде я
є вітерба, про дику згадували... Чи на тутк, ібо та худа відо-
близення пакіза — перед своєю вічною!

Дмитро: Шо ж саме?

Міліціонер: Озбройли і нацькували в шпиталі божевільних та хворих, щоб боролися проти пімців та відчинивши брами заведень, лишили їх на свою долю...

Дмитро: Що ви кажете?!

Міліціонер: До того, чи навмисне, чи випадково одну з лінниць підпалено. Саме почався останній наступ пімців, як стинилось пекло! Божевільні інстинктивно відчули небезпеку пожежі і повибігали на вулиці. Стрілянина і паніка в місті ще більш впливала на них і вони почали кидатись, стріляти на прохожих.

Дмитро: Проклятиці червоні!

Міліціонер: Я сам бачив такий мент: божевільний з кріском в руці й із криком «смерть фашистам, смерть пімцям» — кинувся на другого божевільного, інший на третього і так товклисі, різались, кололись штиками, поки деякі з них не впали, інші застрашились, повтікали далі.

Дмитро: Жах! Це похоже на большевиків, нацькувати божевільних!

Міліціонер: Німецькі стежкі і наша міліція від обіду виловлює нещасних, але чимало їх зникло, сховалось, а то й полягло... А найгірше, що в однім заведенні був відділ для невилічимих.

Дмитро: Прокажені?!

Міліціонер: Еге ж, а ті можуть рознести заразу по місті... Але гляньте, приходять наші!

2. ява.

Ті ж, Іван, Мікола, згодом Гарасим.

Мікола (з крісом, з права, за ним Іван, з далеку): А, ви вже тут? Скоро обійшли свій район. Знайшли що? (Підійшов). Не! Ми двох жіндків...

Іван (те ж із рушницею): Не варт і згадувати... Але — зараз сьома! Що хвильни може надійти Юрко з жінками! Збирайтесь.

Дмитро: Куди збиратись? Вони ж цею дорогою надійдуть. Сидай, покуримо!

Мікола (що розглядався, раптом до всіх): Ша! Гляньте! Тож хтось є! (Показує на могили, всі посунулись поза вербу).

Іван (і всі придивляються): Гляньте — пілта на могилі від сувасті! В ній хтось є!

Мікола (голосно): Аго! Хто там! Виходь!

Міліціонер (заходить позаду): Тра окружити!

Гарасим (обережно висунув голову з могили, інші більш страй, зарослий, але бальорий): Я — скій! Українець! Не б'єш мене! (Виходить поволі).

Іван: Якийсь дідусь! — Ходи ближе!

Гарасим (підійшов, відідав Міколу і Дмитра): Я так відідав — як голос відізвав, тому і відів! Міколо! Дмитре! Рід мої! (Кидаетися до них).

Мікола і Дмитро (з вибухом шастя): Дідьку Гарасиме! Гарасим! (Хвильють тихо від три).

Гарасим (звернувшись): Дждався! Вони прийшли! Господи, ти сподобав мене діжатись шеї лини! Сдишу під час іх.

Мікола (показує): Це інші побратими — Іван Протинка, я відмінний міліціонер. (до Івана і того): Не батько тані! Гарасим!

Іван (вітається): Дуже радий, вітанати вас!

Дмитро (нагло): Але гляньте — он Юрко, а з ним Іларіон і Кося! Батьку, приховайтесь, або що! А ми біжимо на зустріч!

Гарасим (побажив іх): О, вибачайте, але я же досить ховані! Не видеряту! Віжім на зустріч! (Всі відходять в право. Сцену хвильють порожня).

3. ява.

Галя, — Згодом Попередні.

Галя (— прокажена, сиве волосся, на лиці — синева рана, вій, брови — білі, покриті «лісом», нігти довгі, за чиї — дрянтя, рамена, руки, ноги голі, тут-там сліди прокази, ноги дозі — що було в воді колись нарено — червоні, як сафетні. З лівого кута, в поза куців висувається, маємо на «четирьох» ходить на її обличчі відверкалоється пережите горе. Розглянувшись): Нема нікого. Шкода, що не чула, що говорили там ті, адеться вони з німцями прийшли... (Раптом чутні дзвін звуки — гучить, а оніся обавлюється гучномовець з недалека, що ним подуть замки до мешканців міста. Галя стрепенулась і слухає).

«Гальо, гальо! Увага!, Українці! Німецьке військо приходить сюди як наш приятель, щоб визволити вас із жито-більшовицького рабства. Ваші кати — прогані і більше сюди не повернуть. Настана нова доба у вашому житті. Большиники обдурили вас обманками, а зробили вас найгіршим на світі невільниками. Тепер ви знову счастье господаряма на своїй землі. В Ізмеччині нема колективізації. Там усі селяни власники своєї землі, худоби і сільськогосподарського знаряддя. Самі розпоряджаються продуктами своєї праці. Такий самий порядок буде в Україні. Бе з дівадра — ви були господарями власної землі. У вас ніхто більше не відбратиме останнього хліба, поки дагчи вас і ваші родини на мукі голоду й на смерть! Піметчина веде війну за визволення усього світу від андівсько-капіталістичної «хозяйні». Вона потребує хліба і випущатиме в вас надзвичайну божижнощах від звичайних від більшовицьких загогань. Українці! Стартуйте із довірім до всіх розпорядків піметчини влади! Вона багато вам добра! За вашу поміт предою — піменська держава наділатається твоим удесятеро! З Богом! Вперед — до кращого життя!» (Боягтило все — тільки червоне сяйво з ножескі сентило білки Галі).

Галя (успідомлюючи собі те, що тута): «З Богом вперед, до кращого життя! Ни знову счастье господаряма на своїй землі. Господи! Нене же це днівість?! Україна вільнаєши юдів кати! Мати Божа — як радість! Яке щастя! О, діва, діва Тобі, несможний що Ти дозволяєш мені джасатись інші дніві! Моя боронів, моя калпакрі — не були марні! Господи, вигороди мене

* Уявок в оголошенні пісні, віддані в радіо 23.8.41. — ил. Григорій Савченко.

життю і я діждалася цієї хвилини! Ох, серця в собі не чую! Невже ж я діждуся крашою долі моого закатованого народу?.. 18 літ минуло-уплило з тієї хвилини, як я опинилась у кінтих катів... 18 літ, майже чвертьстоліття муки і катувань — та що це, як подумати, що настав час волі! Що мій нарід оживе! Що Україна встане!!!! (На вершику захоплення — рантом замовкла, по хвилі, зре-зигновано): От, мало не забула, що я — гнилий труп... Проказа точить мос тіло, я жива зігнися... Так, так... Мені не буде приступу до сім'ї нової, вольної, бо я — прокажена!.. Знову зловлять і викинуть в підземелля... Та нехай! Я ж тільки на те молила Бога, щоб дати дожити до цього дня і тієї хвилини, як загомонять Софіївські дзвони... І цей час наближається, я відчуваю! О, Боже, великий, єдиний — дай сили дійти до Києва і вчуті гоміні дзвонів звільненої столиці... (Чути, що хтось каже: «Ось колода під вербою, ходить, сядемо». Гала відтягається поза кущі. Входить всі непередні — без Міліціонера, з ними **Параска** і **Ксеня**, подорожній одяг).

Параска (обіймаючи батька, від щастя аж сяє): Батьку рідний, дорогий, єдиний! Як же Вас Бог милував?

Дмитро (дає пляшку полеву): Перш завсіє потягніть, підкрепіться! Це сливяночка, — ви ж ледве стоїте на ногах! (Дав, той не трохи).

Гарасим (присів на колоді, Параска біля цього, інші кругом): Спасибі! Виснажило горе! Та і роки — до 70 доходять... Але з вами — я анов молодий!

Микола: I не знаю, про що вас скорін питати!.. Прожити майже чвертьстоліття в більшовицькому пеклі —

Гарасим (перебив): і зістались живим, — це, мої рідні, справді Божа ласка! Та бачите, я й сам незнаю, з чого починати...

Ксеня: Нас одне цікавить — як ви жили, якими надіями?

Параска: Ми думали, що ніколи вже вас не побачимо, рідненky!.. (Притулилася).

Гарасим (обняв її, погладив, серйозно): Якими надіями?.. Ми жили, бо — вірили в Бога! Вірили, бо знали й відчували, що наша справа свята, справедлива; вірили, що стільки української крові не може марно літися! Вірили, що як по ночі приходить ранок і день ясний, так прийде і наше визволення, прийде воно, як конечність, народ розірве кайдани і освітить кровю злобу туту!.. Так, мої рідні! Ми вірили й жили на силу, уперто боролись за життя, але уникали смерті з рук тиранів і катів, щоб дожити до цієї хвилини, до дня визволення! Ми жили, хоч наше життя було тяжче смерті! Людина тільки раз вмирає, а наше життя в п'ому пеклі щодня гірше смерті точило нашу душу, мізок; наче понільку смертю вигасало життя за цих 20 літ, та однак — деякі з нас зберегли його, зберегли Богом дане життя, щоб підлати його ще раз на службу Україні-Нечищі! — I тому, мої рідні, я б сказав, що не тільки ті є героями, що за нарід вмерли, але і ті, що пережили єще чвертьстоліття і не звали! Во легче по геройській смерті, ніж по геройські житті!.. Мільйони, великі мільйони іншого бездольного народу ішли жертвою сріди більшовицької...

Микола: Нема на світі ще одної нації, яка б стільки крові проринла за волю, як наша!

Юрио: I стільки сліз над невинними жертвами бестільних каторжників!..

Ксеня: Немає, мабуть, в Україні сім'ї, яка б когось не втратила...

Параска: Татуню!.. (Не сміло): А — про Галю... що про неї знаєте?

Гарасим (зітхнув, поволі): Чотири роки нічо про неї не чув... Аж одного дні я пайнявся дрова рубати в лічниці і — побачив її вікні...

Микола: Тут?! Коли це було? I що ж далі?!

Гарасим: Тут — по перше й бачив в 27. році, в останнє десь перед місяцем... Вона була невилічима... прокажена... я говорив з нею досить часто крізь вікно... Одну мрію мала — дожити до звільнення України... Та — недіждалася.

Параска (стримуючися): Вмерла...

Гарасим: При останній атаці їхня лічниця вилетіла в новітря... Камінь на камені не зістався... Тоді то й я витягся з міста сюди, тут безпечно... (Показав на цвинтар). Едіне, що потішало мене, це знання, що Гала все ж таки пережила ту юту гадину Рухлю, що спричинила її проказу...

Микола (живав): Ах — це та комісарка?! Шо ж було з нею?

Гарасим: Теж проказа, але до того від тої хороби збожеволіла. В наступі божеволія вискочила крізь вікно і попала в котел з кипучою смолою, що нею ремонтували бетон вулиці... Гала мені оповідала...

Іван: Котюзі — по заслузі! Хоч — воліли ми її судити...

Параска: А за нами — ви не плакали?..

Гарасим: Чи плакав?.. Не знаю, любі, чи зрозумієте мене... Я — забув, що воно таке! — Забув, чи відвік — годі сказати!.. Той пеколиній біль, що я відчував, коли оті кляті напасники тебе знеслали, той безрадний жаль, коли твоя дитинка померла з голоду, і, нарешті, той розпучливий погляд моєї Гали, коли я й — вже прокажену — вперше побачив — те все не могло вже викликати з моїх очей ані однієї сльози! В мені холода душа, з жалю серце трохи не розрізлось, я відчував, що мені ноги підкосились і ось-ось звалось із ніг — але плакати — я не міг! Не стало слі!.. Я останню слізу тоді проронив, коли довідався про зраду, — не хочу його називати, бо не гідний того!..

Параска (промовилася): Панька!!..

Гарасим: Так... Його зрада, його нікчемна підлість і брато-вончча запроданість — мене звалили в пін! Я плакав, ридав під собою, над нашим народом, над його прокляттям — бо ж ярадливі перевертні, «окайні» — це наша недоля!.. Тоді я виплакався, та вже більш ніколи. Не плакав і не буду! Не стало слі!.. I воно так краще! Замість сліз — країці закусити зуби, затиснути кулачки, закотити рукави і на трупах вродливів — нове життя творити!

Микола (в захваті): Так єсть! Не сліз — а чину! Ех, жаль, що не нам судилось розбити наїздника! — Але — праці досить і для нас! Ми на передові здійснення! Іде! Дядьку, друзі! Гляньте в ту червень! За нею, там вдаліні, столиця — Київ нас ждети відвічної стихії поставив на грани двох світів, щоб творити нові змагання! Збраймось! Ідім готувати путь Пому, що приведе, як настане ранок!...

Петро (і всі збираются): Він прийде, — ходімо ж торува-
ти, що ми переселите в місті?

Дмитро (і всі збираються): Він прийде, — ходімо ж торувати путь... Чи походуете, батьку, з нами, чи переспінете в місті?

Гарасим: З вами, мої рідні! Все життя для воскреслої України

— вперед! Дядьку, я піду виломлю вам якусь

Микола: Тоді — вперед! Дядьку, я тида гляжу для палиці, я в мить вас дожену. (Йде в ліво в цвінтар. Всі йдуть в право на дорогу).

Галя (висувається, вся тримтіть від зворушення). Вони ін...
Господиньку! Дай мені сліз, щоб могла виплакатись... бо не сила
здергатись... Тут, отут бачити і чути всіх — і не показатись!.. О
важка, преважка кара!.. І батько рідненький і Параска і — Ми-
кола!.. Ох, розірветься мов серце!.. (По хвиці): Ісусе-Христе! Яв-
те же ж я могла назвати це карою?!? Чи ж я думала колись побачи-
Микола сповіль, здійснює Ідею, прямує на Київ! Вони прийшов-
ши — воскресять Україну! Так! Воскресне! Встане Україна і по-
моляться на волі невольничі діти!.. Нехай же буде благословені-
ця земля, що нею проходили Лицарі Слави! (Шілує землю, де стоя-
ли...).

4. RBA.

Галя, Микола, згодом всі.

Микола (з ліва кричить): Стій! Стій, а то стріляю! (Шігнувся за кимсь, що втікає взад, він вибігає на сцену, цілить в лівий кут, стріляє, не трапив. Між тим Галя притулилась біля дерева. Паде другий стріл, марно. Чути крик з заду зза кущів «смерть нетворовцям»! В туж мить Галя вискошила перед Миколу і той стріл, звідти — вона дісталася замість Миколи, звалилась боком, зо словами — «Миколо! вперед! За Україну» — і замовкла. Рівночасно з дороги надбіг Іван і поклав одним стрілом там того, невідомого. Всі прибігли — подивились на лежачу)...

Гарасим (скрикнув): Галя!!!... (Всі завмерли. Він припав до неї, по хвиці глухо промовив): Вона — сконала!... (Мущані зняли шапки).

Микола: На передодні...
Ксеня: Вона житиме вічно! Вона своїми грудьми заслонила Миколу, щоб він дійшов до мети!

Д-р ОСТАН ГРИЦАЙ
(Віденсь)

На вітари всéжертвн

Риси до малюнку життя полк. Е. Коновалця. ")

四

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожу,
Людським презирством, ніби струпом вкритий!

^{*)} Під таким — першісним — наголовком цієї моєї праці згадувую продовжувати мій нарис про сл. п. Провідника, якого перша частина познілася ще в чи-
вашого журналу за минулій рік п. н. „Евген Коновалець” (ст. 343—349). О. Г.

ним більш захабії буди вони своїм цинізмом, тим краще було авторам виступати з ними прилюдно? Адже становища боротьба тодініх польських вожаків за польського боку проти українства. Позатим той більш поширювали посланки в усіх можливих ділянках прилюдного життя, завжди підкреслюючи томіні тривожного крику: *Ucraina ante portas!* Зокрема ж за польський характер Львова та львівської околії — ото саме за середовище організаційної праці молодого Коновалця та його товаришів — змагалися польські зайди з занятьттям, гідні запалу горлачів за польськість університету. Причім усі ті їх діянія, по суті речі пів-божевільні замисли були всестаки грізі і найнижчіші гвалтів та насильств до діла, тоді, як українське громадинство всесілого відпору проти таких ворожих наступників, на жаль, ще завжди не мало охоти.

Ворог одначе наступав на нас, де тільки міг, вигукуючи при тім водно про страшливу загрозу з — нашої сторони!

Ось напр. відносно Львова і околії пан Прушинські не заважався і на хвилю виступити з пляном, виложеним в окремій брошурі,²⁾ відповідно до якого Львів мав бути обведений на просто ріві двох миль перстнем польських — або всеціло спольонізованих — сіл, на те, щоб таким чином спинити наплив українського населення до Львова і не допустити отак до «повного зукраїнічення Львова як столиці Польщі» (!). І зараз же згідно з тим пляном, стрівоженого Україною польського блазня, всі-можливі сили польської пропаганди мали бути спрямовані в сторону загроженої околії польської столиці на землі Данила: польська школка і польський костел, польський склеп і польська кооператива, польська читальня і польська капличка мали засновуватись негайно на українських селах львівського повіту, користуючись з цього погляду щонаїдоцільнішою допомогою зі сторони австропольської влади та її органів, від місцевого польського вчителя та ксьондза пробоща починаючи. І хоч воно і полякам не було то так легка здійснити цей плян хочби лише частинно, то проте треба сказати, що не довше, ніж через рік уже наші підльвівські села, ось як Пикуловичі, Підбірці і Миклашів, а далі Чижиків, Товпців, Кугаїв і Підтемне, були — завдяки шалючій енергії — спольонізаторії української землі — укріплені польськими школами і костелами і таким темпом ішла та їх робота і в інших середовищах нашого краю.

Бо це взже був метод здійснення «*snow o potędze*». А з інших плянів відносно ишчення українського елементу ві Львові згадаю ще напр. замисл кандидата до львівської Міської Ради, пана Болеслава Левіцького,³⁾ що піддавав думку, не приймати її

²⁾ Powiat lwowski, jego ludność i instytucje. 1911. O. Г.

³⁾ „Як поляки хотіли би усунути руський елемент ві Львова“. („Діло“, 1913 р. ч. 6). О. Г.

сторожі камінниць та на домашню службу піяних українців, а спроваджувати на те виключно поляків з Західної Галичини, що рік річно ладилися емігрувати до Прусс і до Америки.⁴⁾ з того пан Левіцькі вираховував у своїх комбінаціях річний приріст польського населення у Львові на 3—4000. — «Все те, — говорив Полковник, навязуючи до споминів про такі безкоромності ляцьких приблуд у нас — у звязку з незвичайним отриманням, що його викликував між нами спосіб боротьби поляків проти українського університету, спонукувало мене і тих, що готові були працювати зі мною, вести намічує мною працю у львівськім повіті з усією дбайливістю та з повним зрозумінням того, що не йде тут лише про культурно-просвітню працю в тім чи іншім селі, а про цілість нашої національної справи так, як ми, молоді, могли її тоді розуміти. Та тільки ж було ще й те лихо, що нам в нашій роботі в повіті кирили — крім поляків — ще й наші яничари, москофіли. Вони саме тоді, з приводу напруженої політичної ситуації в усій Європі, зокрема ж одніache з приводу війни на Балкані, почали в Галичині завдяки Дудикевичам, Бендасюкам, Вергунам та Марковим просто очайдушну агітацію проти Австрої, що нею проводили в Петербурзі граф Бобрінський і Савенко, пропагуючи боротьбу на життя і смерть з Австроїю як спільним ворогом Росії і всіх словян. Були в нас, правда, округи — якось Поділля, Опілля та Покуття, — де москофільська пропаганда стрічалася з дуже енергійним відпором населення, та, на жаль, так воно не було всюди, і поскільки не помиляюся, то при виборах до парламенту в р. 1911. з усіх українських голосів, відданих на українських кандидатів, було 74% наших, а 26% москофільських».⁵⁾

Та не зважаючи на всі ті перепони, молодий організатор береться з питомою йому серйозністю до праці, у висліді якої Зашків мав незабаром читальню у власній домівці, видвигненій — як це зазначив Полковник — **виключно його заходами**, та свою дружину «Сокола», так, що ота його вповні успішна організація рідного села, переведена ним спершу трохи не самотужки, придбала йому ім'я, відоме в усім повіті. Позатим її завершеннем був святочний фестин в Зашкові, що його згадував Вожд як один з кращих моментів його молодих літ, тісно авязаний з першою плавальною працею для рідної нації. А як дальший вислід та успіх його організаторських починів у Зашкові це те, що філія «Просвіти» на львівській повіті покликала нашого правника на організатора всього львівського повіту з рамени того ж товариства.

⁴⁾ Статистика еміграції в Європі за рік 1912 виказала, що найбільше емігрантів виїхало — як і до того часу — в Австрої, бо загалом 178.862, тоді як в Росії виїхало їх 162.395, в Німеччині 27.788, а в Швейцарії 3.505. О. Г.

⁵⁾ Найбільшу кількість голосів віддано тоді на москофільських кандидатів в отиx політичних повітах: Грибів, Горлиці, Кросно і Ясло в Західній, а Синік, Бродя, Жовква, Турка, Жирадів, Зборів і Ярослава у Східній Галичині в цілості віддано на українських кандидатів голосів 262.956, а на москофільських 127.108 („Діло“, 1913 р., ч. 5). О. Г.

Тоді Коновалець здав І правницький іспит і увійшов у зносини в а. Фольном.^{*)}

Згадуючи стик про те, якото нам доводилось змагатися з ворожими затримами в таких численних ділянках нашого громадського та політичного життя, Полковник залюбки підкреслював зможу не редбачувачої ініціативи та рухливої активності як ті прикмети, що їх нам треба було докопиче проти такого заизятого і несприятливого ворога, яким були для нас зараздегід поляки. Та, на жаль, треба сказати, що спосіб боротьби з нашої сторони не виявляв тих прикмет в такій мірі, як це годилося б нам як праділним господарям обложеній ляхами землі. А це давалося нам у знак головної там, де поляки намагалися випереджувати нас просто раптовим насаджуванням своїх школок, костелів та капличок, ось як у такім випадку.

У віддаленій 10 км. від Львова за жовківською рогачкою, в селі Жидатічах, що приналежало до громади Сороки, ногоріла була в р. 1906. церква, з огляду на що місцеві селяни побудували для тимчасового вжитку каплицю, зложили на нову церкву 600 кор., а як забезпечення платні для самостійного сотрудника, про назначення якого для Жидатич старалися — бо досі додаджав до них тільки парох зі Сорок — 2400 кор., і притім подбали про хату для сотрудника. Прохання щодо призначення Ім самостійного сотрудника внесла громада Жидатич ще в р. 1906., як це виказує автентичне письмо Митрополичого Секретаріату — за підписом секретаря та Митрополита — з д. 30. IV. 1906. р. Але що ж? Упродовж найближчих 14 літ — аж до р. 1913., коли то цю справу порушила наша преса!¹⁾ — бажаний і такий дуже потрібний сотрудник для Жидатич ще завжди не був призначений, громада була без священика, без духовного і духовного провідника, і тимчасовий кінець був такий, що провід усієї роботи взяв у селі — польський парох. Він користуючись з того, що організаційна акція з нашої сторони ішла більш, ніж пиняло, всілів за той час златинізувати пів села, притягнув наших людей до постела і до плебанії, подбав для села про польськогочителя та про польську викладову мову, зложив читальню Т. S. L. та крамницю К. R. і поставив собі завданням донести до того, «щоб у селі не було ні одного русина!»

А якщо читати нашу пресу з останніх літ перед вибухом світової війни в р. 1914. основніше, то там прикладів на недостачу ініціативи в нас, нерухливості таї свідому насивності тільки, що юнді просто страх бере на думку про те, що так душенно наставлені ми мали незабаром складати іспит з нашої державно-творчої зриєсти на арені європейського світу.

Але вертайте до нашої теми.

Після того, як Коновалець два перші роки після матури провів у рідному селі, присвятивши тут весь свій свободний час па-

*) Осаф Фомін, — 1863—1917 — український громадянський діяч і філантrop, від 1907 р. голова австрійського парламенту. Весь свій маєток знаєє за позначенням О. Г.

*) Стаття „Населення“ в „Лілії“, 1913 р., ч. 38. О. Г.

уки час організаційної роботі, він в р. 1914. виїздив на постійний побут до Львова. Але вже й до того часу він живо і цікавився життям та працею українського студентства в столиці краю та брав активну участь у пропаганді тоді боротьбі нашої академічної молоді за український університет. Боротьбі, яка браче, під час цього виступила як просто нечесану нахабність ляцьких галапаців на українській землі, так і всю зрадницьку податливість австрійського уряду відносно них та його ж презирство і нещірість до нас. А як найважливіше з усього, та боротьба показала нам властивий підхід до найвищої, визвольної мети наші, шлях тієї самостійності зваги, який не важко було сподітися від злукими обманюками віденського уряду, що в нікчемними маневрами зі стороною ляцьких націкувачів у стилі Гломбінських, Віняжів та Старжиських, а поєднатися тільки на власну силу 45-мільйопової нації, нації Святослава, Володимира і Ярослава. І скоти ми не сміємо забути того, що це наша академічна молодь того часу, як гідна попередніх молоді України під Крутами, несла на своїх молодих плечах оту боротьбу за рідний університет в рідній столиці, навчаючи і своїх батьків жертвою крові та всецілою посвятою, що епоха наперових протестів і покірних меморіалів до Найснішого Пана у Відні минула безповоротно, а наступає час боротьби за життя і смерть як однокого засобу оконччного вирішення справи так, чи інакше. Отак в одній брошурі з того часу — «Університет через підписку» (1902) — кажеться між іншим такі знамені слова:

— «Тому, що ми нереконані, що **дорога добути університет через Відень не принесе результатів**,²⁾ уважасмо необхідним показати хібні дороги двох груп нашої нації, котрі то групи, ставляючи односторонні теорії як необхідну практичну програму розвою нашої нації, зводять її на бездорожжа, **притуплюючи змисл до самостійної праці над собою всієї нації**, заставляючи націю думати і вірити, що спасення сплине на неї з гори через кількох представників, котрі все вимовлять, винесуть, «виборють» для неї у Відні». А на цьому місці: «Конституція коли і принесла плоди для сильних, то **вона нічого не дала тим, котрі нічого не бажали**; вона для нас датується не від 1848. р. і не від 1861. р., а щойно від недавніх часів, коли **її ми почули в собі силу...**»³⁾

Що ж до активної участі Полковника в боротьбі за ляцький університет, то він подав мені в передостанній разомові з ним — в зимі 1937. р. — що брав участь в бучі, — яка мала відбутися з кінцем грудня 1909. і початком січня 1910. Але я думаю, що тут Покайник помилився, бо в історії боротьби за університет від Львові, що й змалював нам В. Мудрій в наведенім уже мною творі,⁴⁾ про якесь бучу у згаданому часі я не знаював ніякої згадки, за даних чого й думаю, що цею могла бути тільки та, з початком

*) Шпереслення мої. О. Г.

*) За текстом, що його подав В. Мудрій у брошурі: «Боротьба за створення української культури в західних землях України», Львів 1923. Ст. 51/52. О. Г.

**) л. с. ст. 50—71.

зима 1910 року, в якій агнін Адам Коцко. Провідник за-
значив, що був притяг арештований, та що виступав на процесі
191 як свідок. Йк підсум, з приводу сутики, в якій злх вистріли
Леонка, арештовано наших студентів 128, і я думаю, що сама
тоді і Коновалець був між арештованими, тимбльше, що про свій
виступ на процесі Полковник агадував в бешосередім звязку з
баталією в університеті та з арештом.

А про смерть Коцка, з легким натяком на популярний в той
час роман А. Франса:

— «Ті польські боги багати вже тоді у своїй ненаситності на-
шої крові...»

Так — у їх усепольській ненаситності! Бо і те ще варг воно
пригадати з того часу, що хоч поляки творили всього 15% насес-
лення всієї Австрії, то прото вони мали — як це Вістник розпо-
рядків міністерства просвіти показує нам наглядно¹¹⁾ — 27.5%
всіх гімназій в Австрії, за статистичним виказом точніше так: всіх
середніх шкіл в Австрії було 490 (343 гімназій + 147 реальних),
з того німецьких 222 (140 + 82), чеських 110 (68 + 42), польських
107 (93 + 14), італійських 14 (8 + 6), **українських 10 (10 + 0)**,
хорватсько-сербських 8 (6 + 2), словінських (1 + 0). І в такім
буджеті сам призначив суму 30.000 кор. на запомоги для україн-
ських і польських буро. З того — як це бачимо в тогочасній сей-
мовій інтерпеляції — польські бурси одержали 23.100 кор., а українські 6900. Або: президія міста Львова має роздати на цілі на-
селення відповідну суму. І от вона дє на польські національні
цілі суму 49.000, а на українські ні сотика!

Ні — дійсно:

І як же наш поет не мав говорити про вороже презирство і не
кликати до своєго народу голосом пророка:

Твоїм будущим душу я трівожу,
Від сорому, який защадків шаніх
Палитиме, заснути я не можу...

Зокрема ж діймаючо вразило оте презирство нашу сусіль-
ність в лютні 1913. р., коли то переговори в університетській спра-

¹¹⁾ Verordnungsblatt für Kultus und Unterricht, Wien, Januar 1912. О. Г.

¹²⁾ Для інформації про обставини в найновішому часі подаю о про наше
і польське шкільництво на віхідно-українських землях під тепе-
рішню хвилю такі дані: у Львові працює 15 українських народних школ, в яких
в біль 5000 шкільних дітей та понад 150 учителів; польських народних школ
на терені Львова працює 37, в них в біль 13000 дітей та понад 400 учителів.
Фахове шкільництво: українських школ цього типу 5, польських 12, учнів у них
3.500. Дитячі садки: українських 19, дітей в них 1150; крім того існує 8 кухонь,
в яких дітей поживу 1935 українських дітей; польських садків, ведених
міським відділом сусільної опіки, працює на терені Львова 29; в них перебу-
ває 1834 дітей у віці від 3—7 років. Але цю таєм польськими садками в ще
кільканадцять вахоронокта передшкіл, якими опікуються Поль-
ський Комітет Допомоги, та всікі вахисти, ведені при численних у Львові
жіночих і чоловічих римо-кат. монастирях. («Наступ», 1942, ч. 1) О. Г.

і в огляді на явно неприхильне становище до нас австрійського
правительства були аїроні.

Тоді то заступники українських академічних організацій, зок-
рема бачимо й ім'я Евгена Коновалця, проголосили протест, в
яким кажеться між іншим так:

— «Ми, українська академічна молодіж, що перші пішли
боротьбу за український університет, хотічи сповісти думку
українських гетьманів і засновників неминучу потребу нації ми,
що радо поносили жертви та крові пропечатали право на власний
храм науки — глибоко почувавши неприхильне становище прави-
тельства і польської репрезентації у великій просвітно-культурній
справі українського народу, і закладаємо однодушний протест
проти такого беніпримірного і культурних державах трактування
справи культурного домагання нашої нації»¹³⁾

А далі:

— «До хвилі введення в життя самостійного університету у
Львові буде українська молодіж стояти з усією рішучістю на то-
різі прав українського народу в теперішньому утраклістичному уні-
верситеті імені цісара Франца I у Львові. Українська універ-
ситетська молодіж, уважаючи себе рівноправними горожанами львів-
ського університету із студентами польської народності, не стоп-
ить підякого кроку в напрямі обмеження тепер обов'язуючих прав
в користь нашого народу, а буде домагатися виконнення всіх тих
установень, які закон нам призначав, а які наслідком злої волі і од-
ностороннього становища досі не уведені як годиться в життя. А
станути в обороні цих прав молодіж готова кождої хвили і вона
зуміє достойним та ріпучим виступом гідно відверти заходи коло
обмеження прав нашого народу в теперішньому університеті»¹⁴⁾

Бо якщо наші поети в тому часі — поети того рівня, що ав-
тор «Мойсей», — мали попів право таїтися від словом на-
сильно народові пакидувані ярмо рабства, то прото в зоні того
народу пазрівало вже доволі поних сил на те, що наперекір усім
труднощам, затім і переонам, які зі сторони польсків і їх
урядових союзників, так і з боку заскоруалої в назадніці ча-
стини громадянства, підріплювати культуру творчість народу
особливо в околі сусільно-організаційного життя, та поганіблюва-
ти фронти оборони національних прав українства на землі Данци-
га. Бо воно певно, що коли молодий Коновалець, приступаючи до
праці в рідному селі, намічує собі теж завдання економічного ха-
рактеру, то це виліт і відкуп тієї економічно-господарської та
економічно-фінансової організації краю, якої пропамітними до-
сягненнями були такі наші інституції, як ось «Народна Торговля» (1883), «Дністер» (1891), «Краєвий Союз Кредитовий» (1894), «Красний Союз Ревізійний» (1903), або акційне товариство «Зе-

¹⁵⁾ За український університет. Голос академічної молоді («Діло», 1913, ч. 26) О. Г.

¹⁶⁾ Одей протест підписаній — крім Коновалця — ще 21 представниками
годівніх українських академічних організацій, зок' іншими Ольгою Степанівною
та Ольгою Гамораківною, як представницями молоді жіночої О. Г.

мелької Банк Гіпотечний» (1910). І визначимо, що на той же
шлях, починаючи від р. 1900, організаються в Галичині за почат-
кою, руханьово-пожарні Січі, якіх в р. 1914 було 916 (обєднані під
титулом Українським Січовим Союзом).¹² А в р. 1894, заходами В. Нагірного
засновувався проф. Івана Боберського — так дуже любленому з
шій гімназії! — став і справді творчим осередком усього рухан-
кового та спортивного руху в нас, доповненого деяльності організован-
их стрілецьких куренів при сільських товариствах.

卷之三

Наше літературне життя за революції 1917–1921

Першою друкованою рітчю українською за революції 1917—21. стали потік текст національного гімну. Далі вийшла манера України, посиналися різні відозви. Першою книжкою був пісенник, потім різні аліти. Аж досить пізно прийшла до голосу література. Момент і потреба політичної хвилі, як видно, найбільше позначились на тому, що в першу чергу видавалось.

До війни українські видання займали аж 8. місце у видавничім руху в Росії. Не краще малися справи і в Західній Україні.

По революції картина сильно змінилась. В Україні дуже розвинулось літературне життя і друг книжок. Книжки виходили в казкових тиражах, а число письменників, молодих літературних сил, надзвичайно збільшилось.

Україна однаке, як і до революції, мала два, а пізніше аж три літературні осередки. Причиною були політичні події — розділ України поміж сусідами. Київ і Львів хоч і творили для одного народу, творили дуже самостійно а часом і проти себе. Пізніший політичний і літературний центр — Харків поборював і Київ і Львів. Теоретично все стояло на соборницьких засадах, та фактично на цілу Україну не було жодного всеукраїнського літературного органу.

Видавнича діяльність була здавна традиційною діяльністю української народолюбної інтелігенції. З вибухом революції відновилось багато старих, а головно — заснувалось досить нових видавництв, що почали вибудовуватись у поважні культурні інституції.

Перелом у політичній ситуації країни припав і на час перелому культурного. Прийшла зміна стилів: прикметник «новий» запанував надовго.

Все, крім політичних побудовань, змінилось, змініло.

Панував люд, дрібна людина, індівідуалізм і вискочка, і в письменстві була це доба метеликів, оповідань, ліричних віршів, панування малої форми і маліх творців.

В Україні в цю добу зайнялась і горіла чужа культура: московсько-польсько-жидівська. Зароджувалась і переорієнтовувалась українська. Ішла культурна революція.

Українська вища культура і письменність, особливо на Східніх Землях, тільки в цю добу зачиняє пускати свої коріння в глибину народної. Здобуває школу і тим починає співвітворювати життя.

Ця доба підмінним особливим є визначна в літературі, зате має значення доби переломової.

Українська література вже перед цим — письменниками модерну — повернулась лицем до Заходу, викохала багато талановитих творців, що вже були свідомими українцями а не українофіями, але у своїй ідеїній суті були пасеїсти, що все оглядалися назад і славу України бачили в минулім. Перелом в українському письменстві означав шкіковите занедбання старовини і орієнтацію на народ, на съєгодину або будущину. Натрієвізм, який так перекладували бомонденики, врешті речі вів до піз-

шого націоналізму, любові до нації, народу. Не буде це гальмо насмішкою, але з великою правдою пам'яті революційного життя, що в ті часи український народ викликав і своєго середовища панів. Чужі пани, потомки тих бародів, що колись захватили і Україні, в часи революції переворот уміяли собі так, що нові тільки українізуються і не фахівці будуть додати панувати в Україні. Український народ однією українську революцію рукоювішає. Усіх панів чужої крони виклинув із свого середовища і взялася до того, щоб ті місця, які вони перед тим обіймали, обсадити людьми свого народу — українськими селянами та робітниками людьми. Та все-таки українофіли, а не чисті українці, до революції багато важили у цьому. По революції припав українців по крові до письменницького вера значно збільшився. Збільшилась і питома вага справді народу а не панів у цьому. І як перший не-пан у цьому, Шевченко, від папської історичної ідеології геніальніше від сантиментальних козакофільств та народовництва дійшли дуже скоро, як усе, що діялось за революції, до націоналізму.

Бруньки цього націоналізму спалив північний мороз реальнієї волі сильнішого сусіда.

Період 1917—21., який нам приходиться розглядати, це період боротьби і здійснення самостійності України. Україна в цю добу існувала як самостійна держава під трьома режимами то як УНР, то як УД то як УССР. Важно те, що всі ці держави формально вважали себе за самостійні міжнародні політичні одиниці, хоч і знаходилися усі вони під великими впливами інших держав. УНР і Українська держава були типами ліберальних держав і до художньої творчості письменників не втручались. Обидві вважали письменницьку творчість за незалежну від держави а письменників ція не намагалась дістати під свій вплив. Цілком іншої тактики трималась пізніша УСРР. Радянська Україна від початку почала дбати про централізацію бібліотечної та книгарської справи і про підпорядкування собі письменників. Через те, що перехід від ліберальної до тотальної держави відбувався на-гально, а також через те, що рівночасно із зачіпом ліберальної держави запикала і національна держава, боротьба сил в Україні — і в лоні літературних кадрів — була надзвичайно драматична. Вивершилась вона однією аж пізніше.

Письменник в ліберальній державі, особливо ж у поневоленого народу, був типом духового провідника. Такі імена як Т. Шевченко та інші літературні генії, найліпші для цього докази. Революція знищила цей німб письменника. До перших рядів прийшли представники новітньої держави, політики, державні мужі. Письменник, раніше незалежний, мусів нині підкоритись. В цьому є велика соціологічна зміна функції письменника.

Але і функція літератури до революції, під час революції та після революції цілком змінилась. До революції література не

закону та держави, більшість — глядуть проти держави! Ніж відсутність зважутрів підходить до неї, але сприяє вилученню з обсягу держави. Своєства держави склоніть купину собі ходити відомим душою революції ліберальної думки і в перших роках нашої національної діяльності откладатись на руїну літератури. Утворення УСРР на східних українських землях кардинально змінює на долю українського життя і тому кожна праця що вийде тимчасою революцію мусить з цим фактом рахуватися. Цей факт також налаштовує наче на всі книжки української землі тим самим ненаглядним способом, що стає головним фахом, якому доводиться в кожній праці слідувати.

І ЛІТЕРАТУРНІ ЦЕНТРИ.

На значущі літературні центри треба звернути увагу. Не тільки у нас, а й повсюди у світі кожий літературний центр має свій, специфічний. Зовсім іншим віддається нам Лондон від Нью-Йорка чи Москви від Нью-Йорка. На розумінні цієї окреминності збудовані на приклад уже й одна новіша історія німецької літератури, що розглядає національну німецьку літературу не як продукт віків, але як літературу німецьких країн та племен. Ми мусимо призвати, що й наша література є різною тільки історично, але й територіально.

Ліберальне громадянство, яким безперечно було наше громадянство часів революції, ділило само себе на два табори: на лівію та правію. Цей поділ в українському громадянстві, загальню боручи, покривався з територіальним (державним) поділом України. Праві верховодили на східних, прація на західних українських землях. Цей поділ підсилював ще державні та релігійно окреминності західних та східних українських земель.

Вороги засиги крім того пересували наші літературні центри з одного місця у друге.

Таким чином в часі довкола 1917—1921, ми мусимо звернути увагу на такі наші важливі літературні осередки як Київ, Львів, Харків, Петербург, Москва та Камінець-Подільський.

Петербург та Москва.

Петербург, як адміністративно-культурний центр старої російської імперії віддавав гран велику роль в літературному житті України. Колись там входили «Основа», довго там жив Шевченко, були там великі українські видавництва і, головне, були там люди з цієї України. По високих школах Петербурга — особливо у тих, що були тільки у Петербурзі, — сходилися народи з цієї України (напр. з Кубані) може пізніше ніж в Курсі. Там теж наявіше наші земляки долучалися до підпілля (О. Гончаров). Після революції проголошення самостійності земель Петербурга для України зовсім упава.

В час світової війни зате дуже було ароюло для нас знахідки чисто-московського національного осередку — Москви. Шляхом випадково, наприкінці світової війни, з'явилися тут три найвизначніші українські постаті тої доби. Були це проф. М. Грушевський засланий туди російським урядом, Володимир Винниченко, підсунутий тоді нашою прозаїк, що жив тут на фальшивий паспорт та Симон Петлюра, редактор і критик. Через те, що в Києві, через заборону військової влади, чимого українського видавати не було можна, рішили наші московські земляки заснувати українське видавництво у Москві. Хвидю очі пізні України були звернені на Москву, де зачав виходити тоді «Промінь».

Але зразу ж по завбуху революції і Петербург і Москватратити своє значення для України. Люди згодта переїжджають на Україну а російська цензура перестає грати важливу роль. На цій Україні підсилюються два старих наших літературних центри: Київ та Львів, а пізніше виникає ще Харків.

Київ.

На початку революції Київ, як давніше перед світовою війною, став співзді всеукраїнським літературним осередком. Помимо наддніпрянських письменників опіллюються тут через війну і кілька західних українських письменників та журналістів, як от Дмитро Загул, Кобилянський, Назарук, Хомик тощо. Кобилянська тут починає друкувати свої твори, багато річей інших західно-українських письменників (Маковець, Франка) передруковуються.

Київ лишається всеукраїнським літературним центром і при большевицькій павалі 1919. року, коли совети розташовують тут свої комісаріати і признають за Києвом роль столиці України.

Та, вибиті звідси, роблять большевицькі потім столицею України — Харків. Однаку Київ свого характеру українських Атен не зіркається. І хоч як зліднє в пізньому літературному житті в Україні, то все-таки більше воно пульсувє у Києві ніж у Харкові. Київ «заміяно-терезій, заглиблений чи в минулі чи в майбутнє» (М. Доленіо) характеризованій символістами та футурістами, неокласиками та боротьбистами (червоними символістами). Київ гучить у своїх мурах піфтаповитіших творів та викультуреніші видавництва («Слово») і тут цілий час відчувається найсильніший опір большевицького духу.

Київський центр зосередив у собі переважно консервативні або ліберальні елементи. Але ці елементи чуйно присуваються до знаного кінца: «Левій! левій!». Водно однієї книжки буде, — у відміну до Харкова, — західники. Заходня культура західно-європейські письменництво мали у Києві переважність ще дів. Дієсяль же громади літературних спілок Києва — Москви викликав шокування. Москвич у Києві користувався тут як яківом до Європи ніколи не уважав та перекинувши більшість звичаїв з Європою утратив.

三

1

Камінець-Подільський.

Одне час тут скупчувались найвищі органи УНР, був тут заснований український університет і за демократичної та радянської влади виходило тут кілька періодичних видань. Камінець був осередком київських та львівських мистецтв на передовому 1919-20. Був це один з т.зв. майданів центрів української державності періоду боротьби за державність (як Вінниця, Рівне тощо). Тут також почалась остаточна діференціяція української революційної інтелігенції. Одні змісько повернулись назад до Києва як радянофіти, інші подались на еміграцію. Союз УНР з Польщею кинув багатьох письменників в обіми болшевиків.

Еміграція.

Хвилю ще, по закінченні збройної боротьби за українську державність, мандрували дехто сюди на Захід з тих, що були залишилися там, а дехто із зміновіховців — назад. Врешті еміграція осіла. Її найзначущими центрами зразу ж стали Львів, Відень, Берлін та Прага. Ужгород та Чернівці зразу не відігравали такої ролі як ці чотири.

На еміграції зародилась націоналістична українська література, що просякнула потім і на Україну.

* * *

Для революції характеристична отже роздробленість української території. Українське життя було розгойдане і зачіпалося вряди-годи то тут, то там на довший чи коротший часок. Київ та Львів однаке виявили найбільшу притягальну силу для мистецтв так що нині ми маємо приблизно ту саму ситуацію як москат з своїм Петербургом та Москвою, або поляки з Варшавою та Краковом, німці з Берліном та Віднем, англійці з Лондоном та Нью-Йорком ітд.

Літературні осередки обласного характеру (Одеса, Полтава, Чернівці, Ужгород, Катеринослав, Катеринодар тощо) ми не зачіпали. Вони бо мали в революції підрядний характер. Особливо слабо виявили себе кубанці.

2. ЛІТЕРАТУРНІ ОРГАНІ.

Значення періодичних органів звичайно журналів, для розвитку літератури найбільшележить у їх критичному відношенні. Прегляд біжучої і мініютої літературної творчості, орієнтація в наявних, синтезуючих зусиль, монографічні огляди найбільше придадуться для журналу. Але поміж того в журналі виходять і значна частина суто літературного дарібку. Журнал, періодична публікація, відповідає на речі професії життя і тим починяє розвиток літературні интереси і кола безпосередньотворчої лі

тературної груни на велику громаду читачів. Журнал може ж використовувати читачів та ініціювати праці, які без нього нікни б не виникли.

Дальше значення журналу полягає в тому, що він відчує, обявляє нові літературні сили та, головне, в обеднічим зв'язком уже існуючих. Літературна група, що не має цього органу надіє а не живе.

В добу війни та революції українська журналістика, хоч як це і не дивно на такий короткий час! — західа як три роки долі. На початку війни ціла українська журналістика була знищена. В Україні придніпрянській одразу ж по виголошенні війни, в Галичині — по її обсадженні російським військом. Трохи згодом українська журналістика і в російській і австрійській сфері впливу відродилась та на не українських землях. Нарешті по обсадженні Львова австрійцями та вибуху революції в Росії український журнал знов вернувся до дому.

В добу громадянської війни та поглиблених революцій українська журналістика знов підула. По розгромі української державності советами, літературні журнали виникали й пропадали часто вийшовши одним тільки числом. У цей час також вийшло багато збірників та альманахів.

Погляньмо ж на важніші з них.

A. ЖУРНАЛИ.

Львівський осередок.

Львівський журналістичний осередок був важливий до війни і по революції. В час війни він був дуже слабий і цього району виліту був надзвичайно малий.

Виходило в цьому районі власне тільки три органи, що мали більше менше всеукраїнське значення. Були це: Шляхи, Вістник Політики, Літератури й Життя та — Життя й Мистецтво.

Шляхи першим числом вийшли у грудні 1915, зразу ж по усуненні російських окупаційних армій зі Львова. Як на військовий час Шляхи впадають досить пристобко. Видаєв їх Федір Федорців у Львові по дві книжки на місяць. Визначним співробітником Шляхів був Михайло Яцків, де також була видрукована його трилогія Танець тіней. Далі співробітничав у часописі Дмитро Долцов, Іван Франко, Лесь Мартович, Петро Караказький та Степан Чарнецький.

Приблизно той самий склад співробітників, що й у Шляхах був і в Вістнику Політики, Літератури й Життя, воно жо видавав Союз Визволення України. Журнал проіснував аж до початку революції, коли не тільки журнал, але і Союз занік. Відтак хіба що зауважити, що Вістник, як і звичайно такі і Союз був передвісником придніпрянської еміграції в Австро-Угорщині. Вістник був протимосковським органом.

Це не розповідь, але є листи з України, які журнал «Промінь» в Мистецтві, які відповідь були після цієї розповіді.
Листи від французької редакції журналу «Слово» від Михайла Грушевського та Іллі Неструяна, датовані у листопаді 1915 року. У листі Михайла Грушевського сказано: «Ось, чому вибачте, що ми не можемо друкувати в нашому журналі листів від українських письменників. Ви відомі, що вони вже друкають у Франції, але вони не відповідають нашим вимогам». Але вони вже друкають у Франції, але вони не відповідають нашим вимогам.

Із листів, які друкують залежно від думок по літературі, вони вже відповідають нашим вимогам. Це письмо українським за ідею: «Друкарство — українське».

Московський осередок.

Після закриття всіх періодичних видань в Україні на початку 1915 року почалася українську журналістичну відновлення аж на праці — в Москві. Там жовтня 1915 р. (3 грудня) вийшло будинок видавництва «Українського імперського українського журналу Промінь»¹⁾.

Редакція Проміння складалася з таких осіб: Володимира Винниченка, що жив тоді відтам само в Москві і був фактичним головним редактором, Михайла Грушевського — саме тоді переведеного з Києва на заслання в Москву, Олександра Саліковського — тодішнього редактора Української Жизні, Л. Абрамовича, — видавця київської і З. Маргуліса — видавця громадського діяча, потім І. Сквара — як секретаря. Скарбником був лікар М. Деканій а іншими дільними редакторами — Л. Сологуб-Девойло.

Співробітником журналу був, між іншим, С. Петлюра, який пребував тоді як уважований Верховівського Земського Сейму на фронти. Друкувались там ще Гр. Чуприка, Філянський, М. Петро Стебаницький тощо.

Значатку життя друкарні в Москві не паважувалась друкувати український журнал, бо діяла військова цензура а та за вимогами компетентного начальника друкарні. Редакція нарешті найшла друкарні — Гапчука — що згодився журнал друкувати, але з однією умовою, що журнал буде даваний на попередню цензуру. Так і робітсь. Як сповідає п. Л. Сологубова, цензурував журнал якісь креютий ляшок. Він здорово черкав його, лаючись при цьому напр. так: «Понастаді сюда хахли заводіть хахлацько-государство!» Редакція, з огляду на обставини, відмовилася від вступного слова, в журналі були білі місця, але українська публіка несподівано зрадила з виходу бодай такого свого журналу.

Чому Промінь привітав О. Олесь словами, що й до сьогодні не були забуті і стануть уже історичними:

Промінь в темряві руйн!
Нетерпіячий, дивно рабній...
Я не знаю — перший він
Чи останній...

¹⁾ В році 1915 були ще спроби «поставити» видання грубих українських місочників: «Степ» (Січеслав) та «Основа» (Одеса). Редакція.

Далі початок залізниці

Що не? ранок, вечір, ніч?

Але раз — промінь, був же — ранок.

Це Промисловському Московському гравчаківському відомству прем'єрши відзначило що таке — промінь, коли тає залізниця про що завал на письмі. І тому написали, що залізниця — схожий промінь, дійсностільно означає віоруські діти.

Премінь виходив тижнево (кожен час потім і в Одесі). Вийшло його всього 12 чисел (в 1917. році 1—8). В 5-ій числа письма портфель і передплатників відозваніному у Києві передбаченному Літературно-Науковому Вістнику.

Другим журналом, що почав бути виходити у Москві, уже на початку революції 7. березня 1917, був Шлях. Журнал організували і зроши на його діяльність Микита Шаповал (М. Срібланський) та О. Мицюк. В час війни М. Шаповал був головою т.зв. Трубчевських підприємств Восло-Промислового Комітету в м. Середній Буда на Чернігівщині. Там зібрав коло себе гурток свідомих українців, що порушили, маючи гроші, відновити давній модерністичний місячник «Українську Хату». Були там юні письми, О. Мицюк, Хн. Коломийченко, Артем Хомик, Гр. Коваленко-Коломацький, І. Мариненко, І. Бурачек, Гр. Чуприка та відомий пізніше журналіст — Олекса Мельник. Редактором був Хн. Коломийченко, а до співробітників належали пайкрапці пера т.зв. «середньої генерації». Взагалі ж там писали: Х. Алчевська, М. Вороний, М. Жук, Г. Журба, С. Крислач, А. Крямський, М. Левицький, І. Липа, Я. Мамонтов, О. Олесь, М. Рильський, В. Сайміленко, О. Слісаренко, М. Філянський, Г. Хоткевич і тд.

Верховодив у Шляху Філянський а почали там виростати М. Рильський та П. Тичина. Шлях з самого початку мав виразний самостійницький дух. З четвертого числа (серпень 1917.) журнал перейшов до Києва.

Київський осередок.

Переїхавши до Києва Шлях виходив тут аж до 1. числа за 1919. рік, а потім зник. Він ніколи не проповідував єдиний котьолок, але мав все ж таки добовий уклон до соціалізму. Був це орган групи, що пізніше політично викристалізувалася як партія соціалістів-самостійників. Самостійницький тон журналу завдала стаття Товкачевського «Наші сусіди та ми». Товкачевський належав до знаної перед революцією групи трьох поручників — підпорядкованої Українській Хаті (Срібланський, Богацький, Товкачевський).

В мистецькій частині був Шлях органом з виразним надихом символізму. Він боронив індивідуалізм і незалежність творця, спрямовував свої вістря навіть проти мас (Філянський). Він відтворював українського толку позначився на розумінні революції, як відродження українського народу.

Хота, треба признати, більшість поезій журналу розглядають революцію як поезію, як початок чогось нового. — Але чого — притом, що символічні поезії не витісняють! Символізм своєю розлившістю, багатокоментариство мав дуже поганій вилів на українську провідну верхівку революції, не підпираючи у неї чіткості думки та кристалізацію емоцій.

Тому й критики, як такої, у Шляху мало. Є власне тільки коротка рецензія у спеціальнім відділі бібліографії. Там у більшості відкидаються графомани революції та кілька рецензентів по дають мало не елементарні поради.

Проза слаба. Замітна одна О. Кобилянська, старша вже писемниця.

Цікавіша поезія. Тут була надрукована Філянського «Без неї», Рильського «На узлісся», Тичинова «Дума про трьох вітров» та кілька інших поетів.

Драма була заступлена недокінченою (?) віршованою одноактівкою Миколи Вороного — Чорний сон, та «Бенкетом» Макея Рильського, теж одноактівкою.

Загально беручи **Шлях** в мистецькій своїй частині відбиває вражіння, описує зовнішність подій чи то емоцій, що вони викликали а не ставить проблем, мет, не подає за що боротись, чого бажати. Це стан а не напрям. Революція це або повінь (Філянський), або вітер (Тичина) або темінь (Слісаренко) — самі порівняння стану. Нема куди, до чого. Та ѹ того, що є, дуже мало; революція взагалі мало відбивається на сторінках журналу. Коли б не рівнобіжні політичні статті, можна було б епоху пізнати хіба по даті книжки чи по кепськім папері. Те що друкується є ново написані речі, не результати праць багаторічного перестанку, коли нічого українського не друкувалось. Є видко, що творити — це у великій мірі писати на замовлення.

Шлях користувався популярністю особливо у молоді. Вже пізніше у **Стернях** писав про нього А. Павлюк: Шлях... «звертася притягає увагу не тільки свого українського читача, але й росіянин, гурмана від літератури, вихованого на баґацтві й вибагливості своєї літератури».

Літературно-Науковий Вістник (ЛНВ) був орган старшої української генерації. Був відновлений в липні 1917., але також не проіспував довго. Точно стільки, скільки й та українська державність, що ѹ ця генерація створила. Не мавши журналу у руках при писанні цеї статті не можемо докладніше його характеризувати, отже подамо далі тільки загальні відомості. У ЛНВ непримінно що й те, що ніхто з його редакторів, наскільки це мені відомо, не опублікував покищо жодних споминів про його долю та життя-буття.

Редактором ЛНВ був О. Олесь, марксистський представник нашої тоді ще середутої літературної генерації. Був він його редактором не тільки час, а тільки з початку. Якось не погодившись з М. Грушевським, фактичним його видавцем, О. Олесь редакторство швидко покинув.

В ЛНВ, що його тільки іншим обличчям був московський Промінь, знову знаходимо старих, знайомих згадти, авторів. Є тут і В. Винниченко, що надрукував 1917. р. в ньому свої «Записки кирпичного Мефістофеля» і інші: Стебницький, Сава Крилат, В. Самійленко, Ольга Кобилянська, Гр. Чупринка, Петро Стах (С. Черкасенко), Хр. Алчевська, Любов Яновська (надрукувала — Мія роман), Наталя Романович-Ткаченко — ізу і молодь — М. Рильський, Тичина, О. Слісаренко, Мих. Івченко, Дм. Загул, Я. Мамонтов тощо.

ЛНВ мав велику традицію та повагу в Україні, бо існував ще з 1898. р. Поява у ньому чиогось імені значила колись в Україні визнання талану та певний зреіст письменника. Журнал цей, створений по типу чужих говестів журналів, давав добру марку іменам. Для письменника — бути видрукованим у ЛНВ було те саме, що молодому вченому дістати доцентуру.

Революція 1917. знищила ЛНВ з його ідеологією революції 1905. р. (ліберально-демократичною). Знову відновився він у Львові аж у травні 1922., але вже як орган націоналістичний, де проіспував до червня р. 1932.

Київський ЛНВ (1917. р.), як на нашу думку, був до певної міри анахронізмом. Не вспівав за добою, не розумів доби. Друкував річі, писані до революції, і навіть Тичинова поема Золотий гомін — дивилася на сучасність і висвітлюя її історично і символістично. Громадянство, що стояло за ЛНВ було те саме, що творило в Петрограді Учредітельное Собраніє. В Україні воно розписувало вибори до Українських Установчих Зборів і збиралось у них спокійно дебатувати про реформи. Не закидаємо цьому громадянству його високих ідеалів, його жертвності тощо, але його беззубість, невміння діяти, його неполітичність, його піддержавництво.

По відізді М. Грушевського з Києва на еміграцію на початку року 1919., редактування ЛНВ перейшло до рук Миколи Зерова, що вже в році 1918. мав великий вплив на редактування, бо видавець вже не мав часу займатися журналом. У р. 1918. багато друкувався у ЛНВ Рильський (поема «Царівна»), в кількох останніх подвійних чи навіть почвірніх зошитах за р. 1919., що їх ще почастило видати, містилися майстерні переклади Зерова з латинських поетів, а Домнікій Дудар — з французьких.

Крім Шляху і ЛНВ був у Києві ще один невеличкий орган самостійницької думки місцячник **Українська Республіка**, що й видавало Т-во Вернігора за редакцією П. Богацького. Цей орган однак не мав значення в літературі.

Органом критико-бібліографічним з ідеологією ЛНВ був **Книгар**, що його видавало Т-во Час у Києві. Часопис, що проіспував від вересня 1917., здається аж до квітня 1919., виходив зразу під редактуванням В. Королева-Старого, а потім М. Зерова. Був це дуже добре поставленій місячник. Кожле тоненьке, чепурненькє число його приносilo завше кілька статей загально-книжкового чи літературно-критичного змісту а потім багато рецензій та видавничої хроніки. Книгар зумів був зіднати на своїх сторінках

досить визначних по русівській критиці і кожне його число було жаєше оцінюване книгою з ветернінням. Для спостережати української літератури вині Книгар позамінним справочником, а якого як зі справжнього літопису — видю розвій української писемності за той час, поки виходив цей, як сам себе він здав — літопис українського друку. Книгари можна порівняти в сучасним німецьким «Die Literatur», тільки із трохи скромнішим змістом.

Серед співробітників Книгари найдемо мало не всі імена тодішніх українських знавців у будь-якій ділянці, заступлений в українськім видавничім русі.

Книгар був вершок того, що за часів революції зробила українська керівна верства у галузі критики. За час існування Книгари було у цьому, окрім загальних статей, подано на 1000 рецензій; деякі з них до сьогодні не позбули свого значення. Книгар виховав таких українських критиків як Зерова та Філіповича Іванова-Меженка і був вважалі перший наш чисто критичний журнал.

Молода генерація, як це звичайно буває, довший час бувала у приймах то у ЛНВ то у Шляху. Твори Тичини тощо, найдемо тому в обох цих органах. Але пізніше зачинає викристалізовуватись і обличчя молоді, що генераційно тягне до себе. Молодь не одразу спромоглася на періодичний орган. Усяких перешкод було для неї досить. Головною перешкодою було то, що аж вона, ця молодь, найшда себе, так би мовити визначилася — змінились політичні обставини і все українське опинилось на поводі. Рух молоді зразу попав під контроль більшевиків.

Найенергійнішими з молоді були т. зв. футуристи. Вони єдині також спромоглися на свій орган — **Універсальний Журнал**. Та журнал цей, якого перше число за жовтень 1918. вийшло на 16 ст. заходами Т-ва Грунт у Києві, на другім — журнал припинився, має значення хіба як історичний факт. Редактором журналу був Ів. Немоловський, фактичним же творцем — Михайло Семенко.

Як своєрідний куріоз, але характерний для доби варт ще згадати літературний журнал, якого за кордоном а десьто вже в Україні, ніколи не побачити. Говорю про **Негативи**, які в 1920 році на дуже гарному папері випустив був Дніпро-Софійський тільки для своїх співробітників. За свідченням Леся Хомика — великої літературної варгости цей журнал не представляє.

В році 1919. усі українські національно-літературні видання зникли.

Розвал цієї журналістики започаткували пів українські соціалісти-революціонери — боротьбисти. Ця соціалістична секціяногоного політичного органу — **Боротьба**, зачала ще видавать літературний орган **Зашиток Боротьби**, що стали на радянську позицію. В засідках боротьби народився Григорій Косинка, чим воїн й цікаві. Зашиток вийшов два числа при участі Гнаті Михайленка, Василя Чумака, В. Еланя та М. Любченка.

Чисто більшевицьким літературним органом було **Мистецтво**, що заноцювало виходити у Києві уже в травні 1919. Характерна дібница. **Мистецтво**, що мало бути щалком більшевицьким партійним органом, окупаційна влада не хотіла була дозволити з одної причини, що воно мало бути українською мовою писане. Але партійціам все ж таки дозвіл почастіло дістати. Тичина ж, що хотів разом з Петрицьким видавати мистецький журнал **Мистецька Трибуна**, дозвіл на видання не дістав.

Сім чисел **Мистецтва** успіло здеморалізувати цілу наймолодшу тоді генерацію українських письменників — Семенка, Слісаренка, Я. Савченка, Д. Загула, В. Ярошенка, М. Терещенка, П. Тичину та інших символістів та футуристів, що пішли на співробітництво з «першими хоробрими» аскарами соцізму в Україні. В. Коряк зве **Мистецтво** корінем жовтневої літератури, хоч і є собі свідомий того, що угольним камінем всі лягли примусово. «Українські літератори наприкінці горожанської війни в Україні виїхали майже всі за кордон. Тоді виїхали з військом УНР найкращі представники українського художнього слова. І тільки ті, що виїхали не встигли, мусили якось пристосуватися до тих надзвичайних умов, які створила для них історія».

Мистецтво мало бути, по першім задумі, — тижневиком під редакцією Семенка та Михайличенка. Мало бути органом інформативно-мистецьким і тільки почасти полемічним. Превід у ньому мали боротьбисти. Та на тижневик у боротьбистів не стало сил і з журналу вийшли альбоми поезій.

Зовнішньо **Мистецтво** має вигляд усіх ранніх більшевицьких видань. На титульній сторінці першого числа за 1920. стоїть неодмінне «Пролетарі всіх...» а на кожній сторінці вгорі від «Мистецтво 1920» а вправо — «число перше». Оформлення журналу роботи Георгія Нарбута. Видавало його Державне Видавництво УССР. Перші числа 1917. р. видавав Відділ Мистецтва при Комісаріяті Освіти з ініціативи Коряка і при більшій участі П. Тичини, В. Чумака, Д. Загула та К. Поліщука.

Мистецтво поставило було собі за ціль творити пролетарську українську літературу та мало «за далеку провідну зірку червону інтернаціональну живу мону!!»

Оцінку його з московського боку знаходимо в Сосніцької Літературної Енциклопедії: «**Мистецтво** видавалось... в умовах троємадіїської війни, в період напруженої боротьби з Петлюрою і Денікіном... Треба відзначити, що героями боротьба пролетаріату і революційного селянства з контр-революцією не єдині конкретного відображення в журналі. В ліпшому випадку революцію дуже слабо оспівали поети Елан, Чумак, футурист М. Семенко, часто склоняючись до абсолютного космізму... Журнал привів на свою сторону лише частину пореволюційних поетів», та «в основному в першім українським соціальним журналом, про пропагував ідею творення пролетарського мистецтва».

В **Мистецтві** з'явилися музетці і боротьбисти, цеб то все діво-українське що діяло в у Києві. З тих, що не емігрували за